

Дарко Л. БАКИЋ*

Подгорица

Црна Гора

ОПАСНОСТ ОД ИЗБИЈАЊА ЦРНОГОРСКО-ОСМАНСКОГ РАТА 1911. ГОДИНЕ**

Анстракт: Малисорски устанак, који је избио у марту 1911. године услијед незадовољства становника Малесије младотурском владавином, црногорски краљ желио је да искорисити за остварење својих територијалних претензија према сјеверној Албанији, па је Малисорима пружао помоћ сваке врсте. Концентрисање јаких османских снага на црногорско-турској граници ради сламања устанка, изазивало је бојазан код црногорске стране да би могло да дође до напада Турака на Црну Гору, због чега је црногорска војска стављена у стање приправности. Криза је ријешена енергичном интервенцијом Русије, која је присилила Цетиње да предузме мјере, које су омогућиле стабилизацију прилика у Малесији.

Кључне ријечи: Црна Гора, Османско царство, Русија, Малисорски устанак, сјеверна Албанија, краљ Никола, Шефкет Тургут-паша.

Abstract: The Montenegrin King aimed to use the Malissori Uprising, which broke out in March 1911 over the dissatisfaction of the population of Malësia with the rule of the Young Turks, to achieve his territorial pretensions to northern Albania, and therefore provided all kinds of help to the Malissori. As the concentration of strong Ottoman forces on the Montenegrin-Turkish border to suppress the uprising caused concerns among the Montenegrins that the Turks could attack Montenegro, the Montenegrin army was put on alert state. The crisis was resolved with the energetic intervention of Russia, which forced Cetinje to undertake measures, which led to the stabilisation of circumstances in Malësia.

Keywords: Montenegro, Ottoman Empire, Russia, Malissori Uprising, northern Albania, King Nikola, Shevket Turgut Pasha.

* azbucnik7@gmail.com

** Текст је настао као резултат истраживања аутора на изради његове докторске дисертације.

Увод

Нарасле противрјечности између османских власти и становника Скадарске Малесије (у даљем тексту Малесија)¹, настале усљед мјера које је предузимао младотурски режим у правцу отоманизације друштва и јачања централне власти, што је у конкретном случају значило угрожавање њихове племенске самоуправе,² настојала је да искористи Црна Гора за остваривање својих циљева. Подстрекујући Малисоре на побуну против Турака, књаз Никола се надао да у условима ратног стања ствари могу попримити такав ток, који би му омогућио да овлада сјеверном Албанијом и Скадром као њеним средиштем. При том је сматрао да би евентуално успостављање аутономног статуса Албанаца у оквиру Османског царства значајно умањило шансе Црне Горе да загосподари том територијом, јер би се насупрот тој његовој тежњи нашао уједињени и ојачани албански етнички корпус, који би свакако тежио успостављању своје националне државе. Осим тога, аутономна Албанија омогућила би Аустроугарској и Италији да тамо учврсте свој утицај, што би свакако била велика сметња црногорским претензијама на ту територију.

Не желећи да устанак у Малесији добије општеалбански карактер, што би у случају повољног развоја ситуације за устанике дало реалну могућност да се цијела ствар заврши успостављањем албанске аутономије, Цетиње је дјеловало у правцу пријевременог избијања малисорске побуне, која је започела 24. марта 1911. године.

Поред тога, краљ Никола послао је на границу бригадира Јанка Вукотића, који је, под изговором очувања реда у пограничном подручју, имао задатак да прати ситуацију на терену и помаже устаницима у

¹ Говорећи о Скадарској Малесији (саставни дио Скадарског вилајета-п.а), Андрија Јовићевић је у свом дјелу Малесија, између осталог, написао: „Ова се област налази на Проклетијама и њиховим разгранатим падинама, а позната је под називом *Malcija Maze*, што ће рећи „Велика Брда“. У Црној Гори је ова област позната само под именом *Малесија*, а то одговара имену „Брда“.....Црногорци називају становнике ове области *Малисори*, а то, преведено, значи „Брђани“. Јовићевић, такође, пише: „Ђаковица тако исто има своју Малесију, а има је и Љеш“. Међутим, брда скадарске области су „већа и пространија од брда осталих Малесија, па су и добила име *Malcija Maze*....Малесија се дијели на пет племена: *Груде, Хоте, Кастрате, Клименте и Шкреле*“. (А. Јовићевић, *Малесија*, Београд 1923, 5–6.)

² Власт у малисорским племенима припадала је њиховим главарима, барјактарима и војводама. Један дио пореских обавеза плаћали су само низијски дјелови Малесије, гдје је била стационирана војска и полиција (заптије). (Ђ. Nikprelević, *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, Podgorica 2001, 17–18.)

њиховој борби против османских власти. Вукотић је побуњеницима подијелио оружје и муницију, али и одобрио да Црногорци из пограничних области које су гравитирале према Малесији, заједно са устанцима учествују у борбама против Турака.

Иако је са црногорске стране вођено рачуна да помоћ коју су побуњеници добијали у људству буде што мање упадљива на бојном пољу, односно да се црногорски војници тамо појављују без препознатљиве униформе и официрских ознака, од Турака су стално стизале оптужбе на рачун умјешаности Црногораца у борбе против османских јединица.

У одговору на ове оптужбе Црна Гора је истицала да строго поштује принцип неутралности, односно да се не мијеша у збивања на османској територији. Међутим, њена помоћ устанцима није престајала. Дозирана је сходно тренутној ситуацији на терену, при чему се, наравно, имао у виду интензитет протеста османске дипломатије.

Све ово је, наравно, довело до затегнутости у односима између двију земаља, тако да се у једном тренутку чинило да постојеће стање ствари може ескалирати у ратни сукоб.

Мисија Шефкет Тургут-паше

Након што су побуњеници за релативно кратко вријеме од почетка устаничких акција успјели да успоставе контролу у Малесији, Цариград је, у циљу сламања устанка, одлучио да ангажује Шефкет Тургут-пашу³, који је годину дана раније успјешно обавио сличан задатак, када је угушио албанску побуну у Косовском вилајету.⁴

Тургут-паша је 18. априла 1911. године покренуо офанзиву против малисорских устаника, дужином цијелог фронта од Скадарског језера до Гусиња. Успјеси које је паша имао приликом умирења побуне Албанаца

³ Тургут-паша је ангажован на основу одлуке османског министарског савјета од 28. марта 1911. Године. (Н. Ракочевић, *Црногорско-албански односи 1878–1914. године*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, 142.)

⁴ Успјешно окончање Младотурске револуције у јулу 1908. године није наговјештавало могућност оружане побуне Албанаца, будући да су они дали велики допринос напорима Младотурака да укину апсолутистичку владавину султана Абдул Хамида II. Убрзо након објављивања устава, који је гарантовао основна грађанска права, дошло је до културно-политичког процвата Албанаца. Отварани су албански клубови, штампане разне новине и осниване школе у којима се настава изводила на албанском језику. Све је указивало на то да су се стекли услови да очекивања Албанаца у погледу остваривања њихове аутономије у оквиру Османског царства буду у догледно вријеме реализована. Међутим, ствари су почеле да се одвијају другим током.

у Косовском вилајету овог пута се нијесу поновили. Његове снаге, суочавајући се са жестоким отпором Малисора, споро су напредовале, трпећи при том велике губитке.⁵

Ипак, након жестоких окршаја, османска војска је 22. јуна 1911. године успјела да посједне Малесију, чије је становништво спас потражило у Црној Гори. Међутим, Албанци су, изводећи герилске акције, наставили борбу са турским снагама све до рјешења малисорске кризе почетком августа 1911. године, о чему ће касније бити више ријечи.⁶

По питању умјешаности Црне Горе у Малисорски устанак Шефкет Тургут-паша је износио различите ставове, што је црногорски конзул у Скадру Душан Греговић забиљежио у свом извјештају од 7/20. маја: „Од

У складу са политиком наметања јединственог националног осјећаја свим поданицима Царства, коју су Младотурци почели да спроводе већ од средине 1909. године, услиједиле су репресивне мјере према албанском националном покрету. Дошло је до забране штампања публикација на албанском језику, забране свих удружења која нијесу „отоманска“, повећања пореских обавеза, увођења опште војне обавезе, увођења турског језика у албанске школе и сл. Овакво стање, при чему је народу посебно тешко падало увођење нових пореских обавеза, изазвало је током 1909. године више оружаних побуна Албанаца.

Покушаји албанских посланика у османској скупштини да спор са влашћу ријеше парламентарним путем нијесу успјели због противљења младотурке партије Јединство и напредак да изађе у сусрет било каквим захтјевима представника Албанаца. Зато је на скупштини албанских првака одржаној у Ѓњилану, марта 1910. године, донијета одлука да се против режима подигне оружани устанак, који је убрзо захватио Приштину, Пећ, Вучитрн, Ђаковицу и друга мјеста у Косовском вилајету.

⁵ Руски конзул у Скадру Милер, у свом извјештају од 24. маја/6. јуна, пише да су османске снаге (30 батаљона) током двомјесечних борби имале 2.000 погинулих војника, али да нијесу успјеле изаћи на крај са 20.000 устаника. (П. Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001, 130; И. С. Галкин, *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, Москва 1960, 142.)

У вези броја турских бораца који су били ангажовани да угуше устанак у Малесији, амерички дипломатски представник у Грчкој и Црној Гори Џорџ Мозес извјестио је 1. јула државног секретара у Вашингтону да су на побуњенике „слате трупе од најмање 40.000 војника“. (*Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918*, прир. Р. Распоповић, Подгорица 2010, 280; I. Radosavović, *Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку*, Београд 1960, 124; Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе: 1711–1918*, Подгорица–Београд 1996, 371.)

Када је ријеч о бројности устаника, осим наведене цифре, у изворима се наилази и на другачије податке. Тако је Шефкет Тургут-паша у једном интервјуу изјавио: „Њих више нема од 6.000 људи. Али, ако их има и више у толико лакше по мене, а горе по њих“. *Цетињски вјесник*, бр. 38 (18/31. мај 1911).

Према једном извјештају устаничке снаге су могле бројати до 3.000 људи. (Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, Записи 25 (1941) 54.)

⁶ Ђ. Nikprelević, *nav. djelo*, 214.

доласка његовог па све до мало дана Тургут-паша је, у разговору са званичним и незваничним особама, а такође и дописницима страних новина, чинио више пута такве испаде, који су личили на неку пријетњу, уперену противу нас (...). Он је толико био дигао тон у његовом оштром осуђивању, да су се сви овдашњи конзули нашли побуђени, да те његове изазивачке пријетње доставе својим владама“.⁷

Греговић потом обавјештава Цетиње да је „ево седам-осам дана“ Тургут-паша у својим јавним иступима почео потпуно другачије да се односи према Црној Гори. Он сада умјесто пријетњи „истијема особама изјављује признање и захвалу на адресу краљевске владе због пријатељског неутралног држања, особито инсистирајући на велику мудрост, увиђавност итд. итд. Њег. Величанства нашег Узвишеног Господара“. Поред тога, паша истиче неопходну потербу и искрену жељу Турске да са свим балканским државама живи у миру, који је толико „потребит за општи напредак“, пише даље Греговић.⁸

У наставку извјештаја црногорски конзул износи своје мишљење о могућим разлозима који су могли одредијелити Шефкет Тургут-пашу да промијени своју реторику према Црној Гори.

Греговић сматра да је могуће да су велике силе, на основу извјештаја својих конзула у Скадру, „упозориле Високу Порту на Тургут-пашине испаде“, савјетујући јој да сви „државни фактори измијене њихов претећи тон према Црној Гори“, те да је она у том смислу писала паши.⁹

Црногорски конзул такође прихвата могућност да је Тургут-паша „сам увидио да прећерава границе“ и да таквим понашањем није успио да изазове Црну Гору да учини неки непромишљен акт, због којег би била изложена осуди јавности.¹⁰

Износећи још један евентуални разлог који је могао одредијелити Шефкет Тургут-пашу на промјену свога држања према Цетињу, Греговић каже: „Или, напокон, он жели да нас лијепим ријечима и разним комплиментима у нашем повјерењу заљуљушка, па да нас са чим било толико изазове, да будемо приморани ући у конфликт преко наше воље, рачунајући да ћемо бити неспремни наспрам његове велике војске, која ће се у толико нагомилати дуж наших граница, све под изговором да долази усљед унутрашњих немира и пројектованог султановог пута у скопљанском вилајету.“¹¹

⁷ Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, Записи 24 (1940) 278–279.

⁸ Р. Драгићевић, *нав. дјело*, 279.

⁹ Исто.

¹⁰ Р. Драгићевић, *нав. дјело*, 279.

¹¹ Исто. Сједиште Косовског вилајета било је у Скопљу, па је засигурно то разлог што је у свом извјештају овај вилајет Греговић назвао скопљанским.

На крају Греговић констатује да „не треба имати особитог повјерења у лијепим ријечима и пријатељским изјавама Високе Порте, а још мање Тургуд-пашиним“, те да Црна Гора треба искључиво да се управља „према тој значајној околности“, да се дуж њене границе непрестано гомилају османске трупе.¹²

Изнијетој анализи Душана Греговића тешко да би се шта могло додати, поготово када се имају у виду изјаве Тургут-паше, који је пред дописницима страних новина, величајући војну способност оружних снага којима је командовао, знао да каже да је његовој војсци и Балкан узак, а камоли Малесија.¹³

На опасност од османског напада на Црну Гору из Скадра је упозоравао и Петар Пламенац.¹⁴ Тако је он у писму од 19. маја/1. јуна обратио пажњу Цетињу „да Турска овдје нагомилаје не само велику војску него и велики војни материјал; велику количину топова и митраљеза“. Пламенац даље пише да је мишљење свих страних конзула у Скадру „да Турска има неку задњу мисао“, пошто јој није потребна толика војска и толико војног материјала да савлада устанике. Потом каже да он лично сматра да Црна Гора треба да се грозничаво припрема за рат, како је Турци не би затекли наспремну.¹⁵

Три дана раније Пламенац је обавијестио црногорску владу да му је „један од конзула“ рекао „да је добио од конзула своје земље у Солуну извјешће, да је из Солуна пошло прије неки дан 16 батаљона војске за Митровицу“, одакле ће се упутити за Беране, те да су официри „говорили да иду на Црну Гору“. Зато је Пламенац и овом приликом упозорио Цетиње на опрезност, односно да би добро било „да се предузму све могуће мјере са те стране наше границе“, пошто није искључена могућност да ће Турци напасти Црну Гору последице султановог повратка са Косова.¹⁶

У извјештају од 30. маја/12. јуна Петар Пламенац констатује да се дуж црногорско-османске границе од стране Скадарског вилајета нагомилало

¹² Исто.

¹³ Ђ. Nikprelević, *нав. дјело*, 185.

¹⁴ Познато је да је дужност црногорског конзула у Скадру Греговић обављао у два наврата, током 1906. и 1907. године, те од 1910. до 1912. године. Међутим, из даљег излагања ће се видјети да је у периоду другог Греговићевог мандата извјештаје из Скадра слао и Петар Пламенац, одакле би се могло закључити да је Греговић тада из неког разлога био одсутан из Скадра, те да је до његовог повратка конзуларне послове обављао Пламенац.

¹⁵ Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), Конзулат Скадар (КС), 1911, ф. 1, док. 118.

¹⁶ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 113.

око 40.000 турских војника, „са огромном артиљеријом и другим војним материјалом“, те да ће, ако се тако настави, за 15–20 дана на граници од Плавнице до Климената бити концентрисано 60.000 Турака.¹⁷ При том, Пламенац каже да је мишљена да ће Турци „скоро сигурно“ напасти Црну Гору.¹⁸

Могуће да је Пламенац, опредјељујући се да напише колико је времена потребно да се на поменутом дијелу границе концентрише назначени (а не неки други) број османских војника, сматрао да је управо од стране Цариграда планирано да се ангажује толико војске. Он је у извјештају датираном 19. маја/1. јуна написао да је дошао до сазнања да је Тургут-паша добио телеграм од османског министра војног Махмут Шефкет-паше у коме га овај обавјештава „да му шаље за 60.000 војника муниције, хране и другог што је нужно“.¹⁹

Марко Рашовић у свом дјелу Племе Кучи каже да је Порта ради гушења Малисорског устанка одлучила да ангажује око 50.000 војника на сектору Љеш–Скадар и око 20.000 војника (помоћне снаге) на простору Пећ–Ђаковица–Плав. Ове мјере, сматра Рашовић, уједно су представљале и припрему Османског царства за рат против Црне Горе. Он такође каже да је прикупљање трупа трајало до краја маја (стари календар - н.а), али да је Тургут-паша предузео напад на устанике са снагама које је имао на располагању, „појачавајући мобилисане снаге добровољцима из Скадра и околине“.²⁰

На извјесност рата између Црне Горе и Османског царства указивао је и петроградски лист *Новое время* (Ново вријеме).²¹ Тако у његовом броју

¹⁷ О гомилању османске војске на црногорској граници писао је и руски војни агент у Црној Гори Потапов. Тако је он, позивајући се на информације црногорског Министарства војног, у извјештају датираном 6/19. маја, обавијестио Петроград да ће кроз неколико дана на граници бити концентрисано око 60 турских батаљона и то: 14 у Беранама, 15 у Гусињу и 30 на простору од Гусиња до ушћа Бојане. У извјештају од 3/16. јуна Потапов је записао да се продужава долазак турске војске у Албанију, те да њена бројност достиже 60.000 људи. (Н. М. Потапов: руски војни агент у Црној Гори, Т. 1, *Извјештаји, рапорти, телеграми, писма: 1902–1915*. г., редакцијски одбор; А. Н. Сахаров, Р. Распоповић, Подгорица–Москва 2003, 500, 505.)

Чикашки лист *Хералд Трибјун* (*Herald Tribune*), у броју од 26. јуна 1911. године, донио је вијест да су Турци довели 50.000 војника на растојање једнодневнег марша до црногорске границе. (Д. Р. Живојиновић, *Устанак Малисора 1911. године и америчка помоћ Црној Гори*, Историјски записи 24 (1967) 323.)

¹⁸ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 133/2.

¹⁹ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 118.

²⁰ М.Б. Рашовић, *Племи Кучи*, Београд 1963, 252–253.

²¹ Овај лист пратио је актуелна питања у вези збивања на црногорско-османској граници, а његови чланци који су о томе писали превођени су на српски језик и објављивани у *Гласу Црногорца*. Тако је *Ново Вријеме* од 24. јуна/7. јула објавило да се око црногорске

од 15/28. маја пише да официри македонског корпуса, који је био размјештен по црногорској граници, „с нестрпљењем чекају ма какав повод, да отпочну рат против Црне Горе, не обазирјући се ни мало на планове Портине“. При том се сматра да је Тургут-паша потпуно сагласан са својим официрима, те да се њему приписује намјера „да за сваки случај заузме Бар и Улцињ, да прекине Црној Гори саобраћај са морем, и тим је поврати у положај који је она заузимала до Берлинског конгреса“. Потом се износи мишљење да османски министар војни Махмуд Шефкет-паша не одобрава такву намјеру, али да се цариградска влада налази „под притиском рјешитељног официра“, тако да „нико не може да јемчи за сјутрашњи дан“.²²

Сасвим је могуће да су Турци имали план да нападну Црну Гору и да су чекали повољну прилику да ступе у акцију. Таква прилика могла је бити или недовољна борбена готовост црногорске војске у односу на бројност турских трупа нагомиланих на граници, што су ове могле да искористе да изврше изненадан напад на црногорске снаге, или пак непромишљен одговор Цетиња на османске провокације и пријетње.

У првом случају Порта би своју акцију пред великим силама засигурно правдала умјешаношћу Црне Горе у устанак у Малесији, док би се у случају остваривања другог сценарија Турцима отворила могућност да ескалацију ратних сукоба образложе нападом Црногораца на османске јединице, које су једноставно биле принуђене да на такву провокацију адекватно одговоре.

Међутим, разлози гомилања османске војске на граници могли су бити различите природе. О томе Греговић пише у два своја извјештаја из априла 1911. године (по старом календару).

У једном од њих (19. април/2. мај) црногорски конзул извјештава да је Тургут-паша два дана након свога доласка изјавио „да му је довољна она војска што је са собом довео да угуши устанак и да неће тражити да му се пошаље јошт нове војске“. Затим каже да неће да улази у то да ли је паша био искрен када је то казао, али да жели да констатује да је послјије његовог доласка придошло још преко пет хиљада војника, којих тренутно има више од тринаест хиљада. Греговић такође наводи и да се очекује долазак нових османских формација.²³

границе налази више од 60.000 османских војника, да би у *Гласу Црногорца* датираном 9/22. јула био презентираан чланак овог листа у коме, између осталог, пише да је на црногорској граници концентрисано „седамдесет хиљада иностране војске“. (*Глас Црногорца*, бр. 28 (30. јун/13. јул 1911), бр. 29 (9/22. јул 1911).)

²² *Глас Црногорца*, бр. 22 (23. мај/5. јун 1911).

²³ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 96А.

Потом црногорски конзул обавјештава Цетиње да је Тургут-пашу „једна личност упитала шта је потребита толика војска против једне шаке Малисора“, те да је он одговорио на начин што је упитао ту особу да ли мисли да је та војска „искључиво противу Малисора наперена“.²⁴

Након тога црногорски конзул пише: „Долазак оволике војске различито се овдје тумачи: једни тврде да је наперена противу Црне Горе, без да Турска намјерава заратити, али толико бар да Црну Гору морално понизи тј, да Арнаутима прикаже да је Црна Гора мала и немоћна да им може ишта помоћи и да се у њу немају шта надати, него, ако себе добра желе, да треба да буду лојални и покорни султанови подајници. Други опет кажу да је врење у цијелом Санџаку и да од часа до часа може букнути јачи устанак у Миридитама, Дебру, Краснићима ит.д.“ У таквим приликама, наставља даље Греговић, сматра се да је потребно имати до тридесет хиљада војника да би се могло господарити ситуацијом.²⁵

У другом извјештају (27. април/10. мај) Греговић обавјештава црногорску владу да су два батаљона османских војника упућени „на страну приморске области“, те да се у Скадру различито тумачи овакав поступак османских власти. Једни мисле, пише Греговић, да је ријеч о пријетњи упереној против Црне Горе. Други сматрају „да је то од бојазни од нас“, каже даље црногорски конзул. Затим наставља: „Трећи веле, да ће се та војска распоредити дуж границе, да пази да се од нас не унесе оружја; а неки опет говоре да јој је задатак да спријече евентуални упад добровољаца из Италије на које се непрестано ишчекује, а који би морали доћи преко Улциња“.²⁶

Уколико се у вези Турака и може размишљати о томе да ли су они имали скривених агресивних намјера према Црној Гори, када је ријеч о црногорском владару сасвим је јасно да је он у крајњем исходу морао рачунати на обрачун са Османлијама. Без отвореног сукоба са Отоманском империјом краљ Никола није могао да оствари своју спољнополитичку преокупацију о присаједињењу сјеверне Албаније Црној Гори, а његово свесрдно помагање Малисорског устанка имало је да буде само етапа ка реализацији тог циља.

У сваком случају, црногорско-турски односи били су веома затегнути. При том су атмосферу рата подгријавале и османске новине, па је у *Гласу*

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ ДАЦГ, КС, 1911, ф. 1, док. 102.

Црногорца од 7/20. маја 1911. године констатовано да „турска штампа пријети једнако Црној Гори због устанка у Малесији“.²⁷

Црногорски владар био је спреман за било какву евентуалност. Стога је 9/22. маја могао позвати доајена дипломатског кора, италијанског посланика барона Сквителија, да би га замолио да пренесе својим колегама, да је услед гомилања турских трупа дуж границе и опасности од њихових агресивних намјера према Црној Гори, предузео одговарајуће мјере. Том приликом краљ је саопштио да је наредио да се црногорским резервистима подијели 12.000 пушака и да се пограничне јединице снабдију муницијом, те да све буде спремно за случај мобилизације војске, која је, према његовим ријечима, у року од пет дана могла бити потпуно спремна за рат.²⁸ Црногорски владар је додао да ово наређење неће отказати све док му велике силе не гарантују да не постоји опасност од османског напада на Црну Гору.²⁹

Дипломатска акција Петрограда

Не желећи да постојећа ситуација на црногорско-османској граници буде увод у избијање рата између двију земаља, руска дипломатија је настојала да утиче на обје стране да предузму кораке у правцу смиривања међусобне напетости.

²⁷ Након тога у новинама се истиче да Црна Гора потпуно поштује начело немијешања у устанак у Малесији, те да велики број црногорских држављана „у вријеме најпречих пољских радова“ мора „стајати на граници ради држања реда и чувања неутралности“. Поред тога, црногорска држава подноси велики терет због свога хуманитарног односа према турским поданицима који су пребјегли у Црну Гору. Стога је Турска према Црној Гори „само и једино дужник и обвезник, а никако нема право да узме улогу тужитеља“. На крају овог чланка пише: „Кад већ толико далеко иду, да нам ратом пријете, онда нека приме од нас, Црне Горе достојну поруку: ми се рата не бојимо! Стојимо на отвореној пољани. Страх у овим горама никада није било, нити ће га бити.“ (*Глас Црногорца*, бр. 20 (7/20. мај 1911).)

²⁸ И. С. Галкин, *нав. дјело*, 138–139; Н. М. Потапов, *нав. дјело*, 502; И. Г. Сенкевич, *Освободителноне движение албанског народа в 1905–1912 гг.*, Москва 1959, 183, *Национально-освободителная борьба албанског народа в 1911–1912 годах*, Новая и новейшая история 5 (1957) 50.

Још прије него што је Тургут-паша предузео акцију против Малисора, Црна Гора се спрамала за случај да Турци нападну Подгорицу. С тим у вези Лазар Томановић је забиљежио: „Градио се колски пут са чекања у Даниловград, за случај да непријатељ заузме Подгорицу. Правио се пут на једно брдо, с ког се могла бранити Подгорица топовима“. (Л. Томановић, *Поводом мемоара барона Гисла*, Записи 2 (1928) 353.)

²⁹ Н. М. Потапов, *нав. дјело*, 502.

У том циљу замјеник руског министра иностраних послова Нератов упутио је 10/23. маја дипломатском представнику Русије у Црној Гори Арсењеву телеграм са инструкцијама да хитно утиче на краља Николу и његову владу да се уздржавају од сваког корака који би у постојећим околностима могао да се протумачи као иступање против Турака или као охрабривање побуњених Албанаца.³⁰

Истовремено се Петроград, преко свог посланика у Цариграду Чарикова, обратио Порти једним саопштењем. У њему се османска влада подсећа да је од почетка Малисорског устанка увјеравала Русију да стоји на становишту одржања међународног мира. Међутим, с обзиром на то да се турске трупе гомилају у непосредној близини црногорске границе, постоји озбиљна опасност да мир буде нарушен, односно да и најмањи инцидент изазове конфликт, „чије се посљедице у овом часу не би могле предвидјети“.³¹

Потом руска влада износи мишљење да се мјере које је Цетиње предузело ради заштите својих граница не могу сматрати као пријетња сусједној држави, него да представљају „природне мјере којима је сврха самоодбрана Црне Горе и обезбјеђења реда на њеном земљишту“.³²

Даље се у саопштењу изражава увјерење „да и Порта дијели ово гледиште“, као и да се Петроград нада да ће османска влада „неодложно и у најкетегоричнијем облику“ изјавити „своје сасвим мирољубиве осјећаје према Црној Гори.“ На тај начин ће „допринијети ограничењу ратног стања и самој могућности опозивања изванредних војних мјера већ предузетих од стране Црне Горе“.³³

На крају се каже да царска влада „неће пропустити са своје стране да и даље настави своје савјете умјерености и хладнокрвности Краљевској Црногорској Влади“.³⁴

Иступање Русије у Цариграду била је прилика да и остале европске државе интервенишу код Порте у циљу предупредивања избијања рата на Балкану, али оне нијесу нашле за сходно да подрже руску иницијативу. Најприје се огласила Њемачка, која је указала на своје пријатељске односе са Турцима, са жељом да у вези питања устанка Албанаца младотурској партији пружи доказ пуног повјерења. Након ње, у истом тону, реаговале су Аустроугарска и Италија. Енглеска, која се огласила са извјесним закашњењем, назвала је руску иницијативу благотворном.³⁵

³⁰ И. С. Галкин, *нав. дјело*, 139.

³¹ *Глас Црногорца*, бр. 21 (14/27. мај 1911).

³² *Исто*.

³³ *Глас Црногорца*, бр. 21 (14/27. мај 1911).

³⁴ *Исто*.

³⁵ И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 50.

Критике бечке владе упућене Цариграду и нова амнестија устаника

Под притиском јавног мњења у земљи, прије свега клерикалних кругова, да се енергично заложи за Малисоре, како је то, према њиховом мишљењу, Русија учинила за Црну Гору, влада у Бечу је одлучила да направи корак у том правцу.³⁶ Међутим, она је само дијелом удовољила својим критичарима, тако што су полуванични листови *Fremdenblatt* и *Neue Freie Presse*, 8. јуна објавили чланке у којима су оштро критиковали Порту због немилосрдног гушења устанка. При том се истакло да је османска влада трабало да води политику сарадње са Албанцима, а не да стално ратује против њих.³⁷

Османски амбасадор у Бечу затражио је од Ерентела да објасни како би требало да се схвати поменути чланак, на што му је одговорено да је и Цетињу упућена опомена да се строго придржава неутралности.³⁸

Поводом аустроугарског иступања, Ерентал је разговарао и са руским амбасадором у Бечу Тирсом. Том приликом му је рекао да се Монархија заузела за сигурност албанских католика, због тога што се Порта према њима понијела округно, без обзира на то што је Аустроугарска, као и друге велике силе, у више наврата пријатељски савјетовала Цариград да приликом гушења устанка Албанаца избјегава крвопролиће.³⁹

У Монархији је, иначе, била изражена бојазан да сукоб младотурске власти и Албанаца могу искористити балканске државе, а самим тим и Русија.⁴⁰ То би свакако изазвало покрете словенског живља које се налази под њеном влашћу. Стога је било потребно да се стање у Албанији не заоштрава, односно да Порта покаже више слуха за дипломатско рјешавање проблема.

³⁶ Сходно споразумима са Османским царством, Аустроугарска је још од XVII вијека остваривала вјерски протекторат над сјеверном Албанијом. (С. Драшкић, *Европа и албанско питање (1830–1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд 2000 94–95.)

³⁷ Против Турака били су се побунили и Мирдити. Њихова најзначајнија акција била је неуспјешни напад на турски гарнизон у Љешу, изведен 3. јуна 1911. године. Прије тога, 27. априла 1911. године, италиалбански адвокат Теренц Точи прогласио је у мјесту Кимез у Мирдитима назависност Албаније и формирао привремену владу. Међутим, цијела ствар била је врло кратког вијека и није имала никаквог значаја. (Dž. D. Tredvej, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Podgorica 2005, 87, 88; С. Драшкић, *нав. дјело*, 132; П. Бартл, *нав. дјело*, 130–131.)

³⁸ Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и младотурци 1908–1912*, Бањалука 1983, 271.

³⁹ Ђ. Микић, *нав. дјело*, 272

⁴⁰ *Исто*, 262–267, 271.

Позиција Ерентала свакако је била много лакша, након што су са османске стране почели да се предузимају конкретни кораци у правцу уважавања албанских захтјева.

Према писању *Гласа Црногорца* од 6/19. јуна, Садредин-бег је у име своје владе обавијестио Лазара Томановића да је Порта одлучила „да амнестира све Малисоре без изнимке“.⁴¹ Ово, уколико устаници у року од десет дана након прокламације⁴² положе оружје, „под условима протоколарним прошле јесени на Цетињу са бившим валијом скадарским Бедри-пашом“.⁴³ Османски дипломатски представник у Црној Гори

⁴¹ Претходна амнестија, прокламована 29. априла/12. маја 1911. године, није обухватала оне албанске главаре, који су, по мишљењу Турака, проузроковали нереде у Малесији. (Ђ. Nikpreleviћ, *nav. djelo*, 195, 196, 316; Р. Драгићевић, *nav. djelo*, 221, 276.)

⁴² Рок за поступање према прокламацији која је објављена од стране Шефкет Тургут-паше у Скадру 17. јуна продужаван је два пута, први пут за пет дана, а потом за двадесет дана (И. С. Галкин, *nav. djelo*, 144–145; *Глас Црногорца*, бр. 25 (11/24. јун 1911), бр. 28 (30. јун/13. јул 1911).)

⁴³ *Глас Црногорца*, бр. 24 (6/19. јун 1911).

Након умирења албанског устанка у Косовском вилајету, Тургут-паша је, након доласка у Скадар 24. јула 1910. године, у склопу свог задатака, који се односио на одузимање оружја Албанцима, разоружао и Малисоре. Поред тога, он је издао наредбу о регистрацији свих војно способних мушкараца од 16 до 60 година, у циљу њиховог укључивања у отоманску војску. (М. Б. Рашовић, *nav. djelo*, 243; А. Buda, К. Frasher, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *Historia e popullit Shqiptar*, (II), Priština 1969, 300.)

Озлојеђени овим мјерама многи Малисори одметнули су се у планине, док су неки уточиште потражили у Црној Гори. Црногорски краљ, руководећи се својим спољнополитичким замислима, не само да је радо примао албанске емигранте, већ је подстицао и организовао њихов прелазак у Црну Гору (А. Buda, К. Frasher, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *nav. djelo*, 300; Ђ. Nikpreleviћ, *nav. djelo*, 109–110, 119, 312.)

Реагујући на све израженију емиграцију из Скадарског вилајета, Порта је у првој половини октобра избјеглицама упутила прокламацију у којој се каже да ће бити изведени пред војни суд уколико се не повинују владиним одлукама. Њихови земљишни посједи и цјелокупна имовина биће конфисковани, куће спаљене, а рођаци са којима контактирају прогнани. Међутим, влада им нуди амнестију уколико се у року од десет дана врате у отаџбину. (И. С. Галкин, *nav. djelo*, 133.)

У одговору на прокламацију емигранти су изнијели своје услове под којима пристају да се врате својим кућама, а који су се односили на опозив наредби о разоружању и регрутацији, укидање пореза који су у сјеверној Албанији уведени 1910. године и именовање чиновника хришћанске вјере. Ове захтјеве Порта није прихватила. (*Исто.*)

Поступајући у складу са захтјевима великих сила, које су тражиле од Порте да створи услове за повратак Албанаца у своје домове, а од црногорске владе да са османском страном заједнички ради на рјешавању тога питања, Цетиње и Цариград су одлучили да формирају мјешовиту комисију на чијем челу су били скадарски валија Бедри-бег и Јанко Вукотић. Договор између двију страна (Цетињски протокол) постигнут је на бази прокламације од 19. октобра/1. новембра 1910. године. Прокламација је предвиђала продужење рока за повратак емиграната одређеног од стране пријекског суда, одлагање

такође је саопштио да је султан одредио 10.000 лира за оправку устаничких погорјелих домова, те „да ће се одмах приступи раду потребитом за њихово благостање“.⁴⁴ При свему овоме Порта изражава наду да ће црногорска влада „радити, да се пребјегли Малисори, које мора издржавати, поврате на турско земљиште“.⁴⁵

Краљ Никола и Потапов о евентуалном османском нападу на Црну Гору

Дана 16. јуна 1911. године краљ Никола је пред руским агентом у Црној Гори Потаповом, изнио став да је рат између Црне Горе и Османског царства неминован.⁴⁶ У образложењу своје тврдње краљ је указао на изузетно озбиљно стање на црногорско-турској граници, истичући да устанак у Малесији још није угушен, као што то тврде Турци, те да Портин амнестија неће резултирати тиме да након десет дана од њене објаве Албанци положе оружје. Зато ће младотурци, да би замаскирали крах свог режима започети рат са Црном Гором, ма колико се Црногорци трудили да елиминишу сваки повод за сукоб, закључује црногорски владар. Краљ Никола моли Петроград да се ни у ком случају не укључује у ратне окршаје, јер не жели да због Црне Горе руска држава буде ослабљена, пошто је свјестан да је само јака Русија потребна Словенима. Даље, црногорски владар предлаже да уколико дође до рата руски инструктори који се налазе на Цетињу напусте краљевство, како

наплате пореза на овце све док повратници не буду у стању да изврше ову обавезу, као и ослобађање од одговорности свих повратника и њихово слободно располагање имовином коју посједују. У задњој тачки, која се односила на војну обавезу стајало је: „регрути, који су позвани на одслужење свог трогодишњег рока у војсци, одслужиће своју војну обавезу у вилајету почињући од 22 и 23 год. и то само три мјесеца; а једино регрути од 21. год ићи ће за једну годину изван вилајета“. (Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 118–119, 313; *Глас Црногорца*, бр. 48 (23. октобар/5. новембар 1910), бр. 49 (30. октобар/12. новембар 1910); Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 155; *Црна Гора и САД*, прир. Р. Распоповић, 280.)

Пошто емигранти нијесу имали повјерења у искреност младотурског режима, било је потребно уложити доста труда, како би се на бази вођења бројних разговора они убиједили да поступе у складу са потписаним споразумом. Од око 1.500 емиграната из Скадарског вилајета: Груда, Хота, Кастрата, Шкреља и Врачана, кућама се вратило њих око 1400. (Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 121–122, 313; *Глас Црногорца*, бр. 52 (20. новембар/3. децембар 1910).)

⁴⁴ *Глас Црногорца*, бр. 24 (6/19. јун 1911).

⁴⁵ *Исто*.

⁴⁶ Н. М. Потапов, *нав. djelo*, 504.

би се одагнао сваки повод да се Русија окриви за подршку Црној Гори. Помоћ коју би Црна Гора жељела да добија од Русије у току рата са Турцима, односила би се на пошиљке које би стизале преко Црвеног крста и милосрдних сестара, као и на мањи износ новчаних средстава.⁴⁷

О свему овоме, сходно жељи краља Николе, Потапов је обавијестио Петроград, износећи при том своја запажања у вези са становиштем црногорског краља.⁴⁸

У свом извјештају руски војни агент истиче да се, без обзира на документовано утврђену умијешаност Цетиња у албански устанак, не може основано претпоставити да Турци имају агресивне намјере према Црној Гори. При том се никада не може искључити могућност изненадних дешавања усљед неког безначајног повода. Што се тиче османских трупа стационираних у Албанији (60.000 војника), Потапов сматра да је њихова бројност једва довољна да се спријечи изненађење у случају општег устанка Албанаца, односно да Турци нијесу у стању да истовремено воде рат и са устаницима и са Црном Гором.⁴⁹

Усљед свега, Потапов износи закључак да има основа за сумњу да уствари црногорски владар жели рат са Турцима, како би спасио свој углед међу Албанцима, које је лакомислено и неопрезно гурнуо у неравноправну борбу са османском војском. Сљедствено томе, Црногорци су ти који траже повод за сукобе, а не Турци, при чему краљ Никола својим ријечима само припрема терен да за евентуални рат окриви османску страну. У том циљу се сада од стране краља и његових сарадника упорно преувеличавају ситни инциденти на граници, каже Потапов.⁵⁰

Увјеравања краља Николе о мирољубивом држању Црне Горе према збивањима у Малесији

Црногорски владар је одлучио да предузме одговарајуће кораке у намјери да се представи као фактор који се залаже за стабилизацију стања у Малесији, односно да одагна од себе сумње да подстиче османско-албанске сукобе, како би у погодном моменту зарадио са Турцима.

Тако је 19. јуна у Петроград отпутовао његов специјални изасланик Лазар Мијушковић, који је у руској престоници имао да потврди краљеве

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Н. М. Потапов, *нав. дјело*, 504.

миротворне намјере, те да од Русије добије помоћ за издржавање албанских избјеглица.⁵¹

Осим тога, црногорски владар је 23. јуна позвао у двор иностране представнике на Цетињу, како би пред њима истакао своју мирољубивост и намјеру да у вези са албанским питањем поступа у складу са савјетима великих сила⁵²

Говорећи присутнима о османској прокламацији, краљ Никола је истакао да она, будући да је нејасно формулисана, код устаника улива неповјерење. У прокламацији чак није поменуто да обећања која је у новембру 1910. године Албанцима дао бивши скадарски валија Бедри-бег остају на снази. Но, како је османски посланик изјавио да дата обећања и даље важе (са чим је нешто раније, као што је напоменуто, упознао Лазара Томановића), краљ му је предложио да оде у Подгорицу гдје се налази значајан број албанских избјеглица и да покуша да их убиједи да се врате својим кућама.⁵³

⁵¹ Тражена помоћ је одобрена Црној Гори, с тим што је новац требало да буде исплаћен тек након што се малисорско питање ријеша мирним путем. (Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо*, 89; Дж. Д. Тредвей, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908–1914*, Русија и Балкан током посљедња три стољећа, Подгорица/Москва 2012, 207–208.)

⁵² И. С. Галкин, *нав. дјело*, 145.

⁵³ Садредин-бег се 24. јуна састао са представницима устаника у згради османског конзулата у Подгорици. Наредног дана устаничке вође уручиле су му меморандум, који су они 23. јуна усвојили на сабору одржаном у затријечачком катуну Греча и у коме су изнијели своје услове за прекид непријатељстава. Захтјеви у овом меморандуму, познатом под називом Црвена књига (штампан у облику мале брошуре са црвеним корицама), међу којима и захтјев за аутономију, односили су се не само на Малисоре, већ на све Албанце. С обзиром на то да су Малисори тражили много више од онога што је Садредин-бег могао да им обећа, њихови разговори завршени су без успјеха.

Иако захтјев за албанском аутономијом није изричито конципиран у тексту Меморандума, то свакако произилази из пете тачке овог документа, која се односи на право Албанаца да у вилајетима у којима живе организују администрацију сходно својим потребама.

У Меморандуму се такође тражи: гаранција да се убудуће неће поновити противуствано поступање од стране централних и локалних органа власти на територији цијеле Албаније; признање постојања албанске нације; потуна слобода Албанаца да изаберу своје представнике, при чему ће њихов број бити сразмјеран броју становника; пуна слобода школовања Албанца на матерњем језику и оснивање приватних и јавних школа са правима и привилегијама које имају државне школе; избор валија и виших чиновника из редова најспособнијих функционера, с тим да имају предност они који познају језик и обичаје Албанаца, док би остали чиновници у зависности од функције коју обављају били или албанског поријекла или би се бирали међу мјесним Албанцима; именовање генералног инспектора који ће да води рачуна о досљедном примјењивању устава, савјесном вршењу дужности валије и других функционера, као и о одржавању реда и

Дипломатске активности великих сила на рјешавању малисорске кризе

Евентуално постизање мировног споразума између сукобљених страна значило је и неостваривање замисли црногорског краља да устанак Албанаца искористи за проширење Црне Горе на територију сјеверне Албаније. Међутим, без обзира на ту чињеницу краљ Никола био је принуђен да дјелује у правцу окончања малисорске кризе и отклањања опасности од избијања црногорско-османског рата. На то је пресудно утицала пријетња Русије, изречена 19. јула преко њеног посланика на Цетињу Арсењева, да ће Црној Гори обуставити новчану и сваку другу помоћ уколико њен владар буде поступао другачије.⁵⁴

Цариград је са своје стране такође дјеловао у правцу смиривања ситуације, па је, под притиском Аустроугарске, Русије и Италије, 20. јула изашао са понудом према којој пристаје да се црногорско-турска граница око Скадарског језера мало преправи у корист Црне Горе.⁵⁵

Да су дипломатске акције великих сила представљале адекватну мјеру у односу на веома озбиљо стање ствари на терену, свједоче и изјаве које су долазиле са црногорске и османске стране.

Тако је Јанко Вукотић, 11. јула, енглеској списатељици и пријатељици Албанаца Мери Идит Дарам, рекао да је црногорска војска припремљена за рат и да је у стању да за десет дана заузме Скадар.⁵⁶ Према запажању госпођице Дарам, Вукотић је схватио рат као готову ствар, па ју је упитао

хармоније међу различитим етничким групама у истом вилајету; равноправна употреба албанског језика са турским језиком за комуникацију између поданика и локалних административних власти и за спорове пред мјесним судовима; служење војног рока за Албанце у мирнодопско вријеме у својим крајевима; трошење локалних пореских прихода у сврху економско-културног развоја мјеста у којима су прикупљени (што обухвата и изграђу жељезнице и путева, издржавање јавних школа и сл.), осим оних облика пореза који се сагласно закону сматрају приходима централне власти; право да окружне скупштине могу одлучивати о буџету вилајета и контроли расхода; обезбјеђивање потребних фондова за обнову попаљених устаничких кућа и враћање оружја устаницима. (Ђ. Nikprelević, *nav. djelo*, 244–248, 316–317; Р. Драгићевић, *nav. djelo*, 282, 283; И. С. Галкин, *nav. djelo*, 145–147; И. Г. Сенкевич, *Освободительное движение*, 188–189, *Национально-освободительная*, 52, 53.)

⁵⁴ Dž. D. Tredvej, *Soko i orao*, 90; Дж. Д. Тредвей, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия*, 208.

⁵⁵ Dž. D. Tredvej, *Soko i orao*, 90.

⁵⁶ Краљ Никола је издао наредбу о мобилизацији трупа у Подгорици недјелу дана раније. (Dž. D. Tredvej, *Soko i orao*, 90; М. Е. Durham, *The Struggle for Scutari (Turk, Slav, and Albanian)*, London 1909, 67, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London 1920, 218.)

да ли жели да остане у граду (Подгорици—н. а) или, пак хоће да пође са њим у логор у својству дописника.⁵⁷

Почетком јула, у вези са могућим црногорско-османским ратом, самоувјереност је исказивао и Тургут-паша, тврдећи да без тешкоћа може заузети Цетиње.⁵⁸

У то вријеме је и нетрпељивост османских новина према Црној Гори достигла врхунац. Тако *Цетињски вјесник*, у свом издању од 26. јуна/9. јула, у тексту под насловом *Ратоборност турске штампе*, износи да са не зна који од османских листова „луђе и бјешње пише“ против Црне Горе. Османска штампа „толико се обезумила, да је мори жеђ за крвљу“ и „хоће рат са Црном Гором!“, констатује се у чланку.⁵⁹

Међутим, изгледа да су поменуте интервенције великих сила у правцу смиривања напетости између двију земаља имала одјека и у османским листовима, па је *Цетињски вјесник*, у свом броју од 13/26. јула, могао извјестити да се ратоборност османске штампе „знатно уталожила“, али да још увијек није сасвим ишчезла.⁶⁰

Окончање устанка у Малесији из 1911. године

Дана 28. јула између Црне Горе и Османског царства закључен је споразум, према коме се Цетиње обавезало да ће радити на томе да се емигранти врате у своју отаџбину.⁶¹

Три дана касније црногорски краљ позвао је на двор руског акредитованог представника на Цетињу Арсењева да би га обавијестио да је код њега долазио Садредин-бег и да му је том приликом рекао да је Porta устаницима понудила повластице, које су конципиране у документу од 12 тачака. Након усменог саопштења, османски дипломата уручио је примјерак текста овог документа црногорском владару.⁶²

⁵⁷ М. Е. Durham, *The Struggle for Scutari*, 67.

⁵⁸ Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо*, 90.

⁵⁹ *Цетињски вјесник*, бр. 49 (26. јун/9. јул 1911).

⁶⁰ *Цетињски вјесник*, бр. 54 (13/26. јул 1911).

⁶¹ И. С. Галкин, *нав. дјело*, 149; И. Г. Сенкевич, *Освободителноје движение*, 190, *Национално-освободителнаја борьба*, 53–54.

⁶² Прије ове Портине понуде, Цариград је, такође крајем јула, за Албанце био припремио повластице конципиране у десет тачака. Пошто су се упознали са османским предлозима, један дио устаника захтијевао је измјене неких од тих тачака, док је други дио побуњеника, знатно многобројнији, инсистирао на строгом испуњењу свих захтјева из Гречанског меморандума. (Ј. Петковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник 1940, 101; И. С. Галкин, *нав. дјело*, 149–150; Ђ. Nikprević, *нав. дјело*, 258.)

Краљ Никола је био мишљења да постоје знатне разлике између турског документа и Гречанског меморандума, па да због тога не треба очекивати да ће Малисори пристати да се под таквим условима врате у своју отаџбину.⁶³ Наравно, повластице Цариграда односиле су се само на Малисоре, а не на све Албанце, како је то захтјевано у меморандуму, при чему ни о каквом виду њиховог аутономног статуса није могло бити ријечи.

Насупрот црногорском суверену Арсењев је сматрао да двије редакције нијесу противрјечне, већ да је ријеч о томе да је турска редакција нејасна. Међутим, руски посланик је истакао да се то може исправити, уколико Садредин-бег пристане да појасни 12 тачака турске редакција са усменим коментарима, „у смислу исказаних жеља“ црногорског владара.⁶⁴

Након тога се краљ Никола поново састао са Садредин-бегом, при чему му је предложио да Малисорима објави турски документ са коментарима, што је овај прихватио.⁶⁵

Наредног дана, 19. јула/1. августа, дипломатски представници Италије и Аустроугарске у Црној Гори, барон Сквити и барон Гизл, дошли су код Садредин-бега, код кога се већ налазио руски посланик Арсењев. Том приликом Сквити и Гизл саопштили су османском дипломати да су га посјетили по препоруци краља Николе, који жели да од њега добије писмену изјаву којом се обавезује да ће, у складу са њиховим договором, Малисорима објавити коментар у вези са 12 тачака понуђених повластица. Садредин-бег је то одлучно одбио, али је рекао да ће малисорским главарима дати слично писмено појашњење ових 12 тачака. Црногорски краљ је онда тражио да Сквити, Гизл и Арсењев сачине записник о томе да је османски посланик у њиховом присуству одбио да поступи у складу са његовим захтјевом, при чему је изразио жељу да добије примјерак тако потписаног записника. Руски посланик није прихватио краљев предлог, уз образложење да би у супротном поступио противно становишту Петрограда, који не жели да се мијеша у унутрашње ствари Османског царства. Италијански посланик такође није био сагласан са захтјевом краља Николе. При том, одговор руског и италијанског посланика, према запажању Арсењева, није испунио очекивања барона Гизла.⁶⁶

Истог дана, касно навече, краљ је позвао к себи Садредин-бега како би му предложио да оде у Подгорицу и саопшти Малисорима садржину

⁶³ Ј. Петковић, *нав. дјело*, 101.

⁶⁴ *Исто*.

⁶⁵ *Исто*.

⁶⁶ Ј. Петковић, *нав. дјело*, 101.

повластица које им нуди Порта, при чему од њега није тражио да добије било какву писмену изјаву.⁶⁷

Османски посланик је заједно са црногорским министром унутрашњих дјела и заступником министра војног Марком Ђукановићем, конзулом Црне Горе у Скадру Греговићем и бригадирима Мартиновићем и Вукотићем стигао у Подгорицу 20. јула/2. августа 1911. године. На крају града чекао их је велики број емиграната из Подгорице и околине, којима је прочитано и образложено 12 тачака Портине прокламације.⁶⁸

Малисори нијесу жељели тога дана да се изјасне о османској понуди, образлажући то потребом да се посавјетују са неким одсутним главарима, али су Садредин-бегу обећали да ће му саопштити свој коначни одговор сјутрадан.⁶⁹

Присутнима се такође обратио бригадир Јанко Вукотић, који је у свом говору истакао јуначко држање устаника, да би потом позвао Малисоре да се врате својим домовима. Међутим, они нијесу пристајали да се без рјешења аутономног статуса врате у своју отаџбину.⁷⁰

Да би се Малисори убиједили да прихвате Портине повластице, са црногорске стране им је запријећено да ће им бити одузето оружје и обустављено давање хране.⁷¹ Поред тога, на препоруку Арсењева, краљ Никола је наредио министру унутрашњих дјела да предузме енергичне мјере против агитатора међу емигрантима, који спречавају њихов повратак у отаџбину, што је резултирало интернацијом 11 агитатора у Никшић.⁷²

Мјере које је црногорска влада предузела пресудно су утицале на то да на бази 12 тачака Портине прокламације, у коју су на залагање Цетиња ушле и неке измјене у корист устаника,⁷³ Трећег августа у Подгорици

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Тамо су им се придружили новоименовани тушки кајмакам Михалаки-ефендија и бригадир Лазовић. (Ј. Ђетковић, *нав. djelo*, 102; М. Е. Durham, *нав. djelo*, 72, 74; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 151; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 259; И. Г. Сенкевич, *Освободительное движение*, 191; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911.)

⁶⁹ Ј. Ђетковић, *нав. djelo*, 102; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 259; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 151.

⁷⁰ Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 259.

⁷¹ Ј. Ђетковић, *нав. djelo*, 91.

⁷² Исто, 102.

⁷³ У другој тачки Прокламације писало је да ће регрути из Малесије служити војни рок у Цариграду или у Скадарском вилаету. Након преправке је стајало да ће се војна обавеза у мирнодопско вријеме служити у Скадарском вилаету, а да ће малисорски младићи само у случају рата са страним непријатељем бити дужни да пођу „онамо гдје их отомански барјак зове“ (Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 283; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 255; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 150; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911)).

дође до потписивања мировног споразума између представника османске владе и малисорских вођа.⁷⁴

На тај начин окончана је криза у Малесији⁷⁵ и отклоњена опасност од избијања црногорско-турског рата, али не задуго, будући да је у октобру

Према шестој тачки ношење оружја било је дозвољено оним становницима Малесије којима је то било неопходно због посла којим су се бавили, као на примјер стражарима и чобанима, с тим да са оружјем не могу долазити у вароши и на пазаре. Измјеном овог члана дозвољено је ношење оружје свим Малисорима, будући да су сви чобани и да „од истог имају неопходиму потребу“, при чему се изражава увјерење да га они „неће никада употребити до против звјерова и непријатеља царства“. (Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 284; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 255; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 150; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911).)

Седма тачка предвиђала је изградњу по једне основне школе у окрузима одређеним од стране самих Албанаца и подизање кредита за плаћање учитеља, с тим да касније број школа буде повећан, при чему није прецизирано на којем ће се језику изводити настава. У коначној верзији овог члана стајало је: „У седам племена (Шаље, Шоша, Шкрелји, Кастрати, Груде, Хоте и Клименте) подигнуће се по једна или по двије основне школе, у којима ће се предавати на арбанашком језику, а учитеље ће Држава плаћати“. (Исто) Осма тачка, у којој је било ријечи о изградњи путева (у мјестима које Албанци одреде), измијењена је на начин што је истакнуто да ће се изградити по један колски пут и путеви за коње и пјешаке, који ће бити проведени кроз Кастрате, Груде, Хоте и Клименте. (Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 284; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 256; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 149; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911).)

Дванаестом тачком било је ријешено да се „да помоћ у жито осиротјелима и по једна турска лира сваком одраслом“. Послије измјена у овој тачки писало је да ће сви повратници примити по два хума жита и по једну турску лиру, како би могли преживјети до идуће љетине. (*Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911); Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 283; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 255; И. С. Галкин, *нав. djelo*, 151.) Остале тачке прокламације, поред опште амнестије за устанике, предвиђале су следеће: пушки кајмак треба да буде Албанац који говори албанским језиком, а мудири и општински одборници бираће се искључиво из редова Малисора; одређивање пореза ускладиће се са имовинским стањем становништва, а њихова наплата одложиће се за пет година, како би се Малисори могли „имовно поправити“ од претрпљених штета за вријеме устанка; житељи Малесије, као и остали становници царства, подлијегаће обавезама које се односе на дацију на овнове (агнам), с тим што ће се од њих наплаћивати „по један грош на главу“; наведени радови почеће одмах по повратку Малисора својим кућама; у седам поменутих племена биће именована по једна комисија, у сврху процјене попаљених и разрушених кућа за вријеме војних операција; сума од десет хиљада турских лира коју је султан ставио на расположење скадарским властима, затим свота од двадесет хиљада турских лира коју је Порта придодала тој суми, те „друге своте које ће бити горњим додане као помоћи“, биће „одиста одређене за поправку погорелих и разрушених кућа“, при чему ће се, ради олакшања расподјеле помоћи, вриједност срушених непокретности класирати у четири категорије. (Р. Драгићевић, *нав. djelo*, 283, 284; Ђ. Nikprelević, *нав. djelo*, 255, 256.)

⁷⁴ Dž. D. Tredvej, *Soko i oraо*, 91; С. Драшкић, *нав. djelo*, 135; Ј. Ђетковић, *нав. djelo*, 102.

⁷⁵ У љето 1912. године Црна Гора је поново покренула Малисоре на побуну против Турака. Међутим, како Албанци овог пута нијесу били претјерано вољни да ратују, ова побуна није попримила шире размјере. (Више о томе: М. Б. Рашовић, *нав. djelo*, 258–267;

наредне године, управо објавом рата Цариграду од стране Цетиња, започео Први балкански рат, који је означио крај османске владавине на Балкану.⁷⁶

Н. Ракочевић, *нав. дјело*, 152–154; Б. Храбак, *Арбанашки устаници 1912. године*, Врањски гласник 11 (1975) 371–372.)

⁷⁶ Пораз Османског царства у овом рату није довео до тога да Црна Гора добије сјеверну Албанију са Скадром као њеним центром, иако је то била ратна тековина црногорске војске. Реализацији ове идеје испријечиле су се велике силе, које су одлучиле да Скадар са припадајућом територијом припадне новоствореној албанској држави, док се Црна Гора морала задовољити малим проширењем око Подгорице, добијајући Хоте, Груде и Тузи са околином. (М. Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912–1913. године*, Историјски часопис 26 (1989) 157; Ђ. Борозан, *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, Краљ Никола – личност дјело и вријеме, Том I, Подгорица 1998, 321.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), Конзулат Скадар (КС)

Извори – Primary Sources

Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918, прир. Р. Распоповић, Подгорица 2010. [*Crna Gora i SAD: u dokumentima Nacionalnog arhiva u Vašingtonu 1905–1918*, прир. R. Raspopović, Podgorica 2010]

Н. М. Потапов: руски војни агент у Црној Гори, т. 1, *Извјештаји, рапорти, телеграми, писма: 1902–1915*. г., прир. Н. И. Хитрова и др., Подгорица–Москва 2003. [N. M. Potapov: ruski vojni agent u Crnoj Gori, t. 1, *Izvjestaji, raporti, telegrami, pisma: 1902–1915.*, прир. N. I. Hitrova i dr., Podgorica–Moskva 2003]

Новине – Newspapers

Глас Црногорца [*Glas Crnogorca*]

Цетињски вјесник [*Cetinjski vjesnik*]

Литература – Secondary Works

Buda A., Frasheri K., Pollo S., Alibali J., Plasari N., *Historia e popullit Shqiptar (II)* Priština 1969.
Durham, M. E., *The Struggle for Scutari (Turk, Slav, and Albanian)*, London 1909.

Durham, M. E., *Twenty Years of Balkan Tangle*, London 1920.

Nikprelević, Đ., *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, Podgorica 2001.

Radosavović, I., *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*, Beograd 1960.

Tredveј. Dž.D., *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Podgorica 2005.

Бартл, П., *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001. [Bartl, P., *Albanci: od srednjeg veka do danas*, Beograd 2001]

Борозан, Ђ., *Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе*, Краљ Никола – личност djело и vrijeme, т. I, Подгорица 1998, 299–324. [Borozan, Đ., *Sjeverna Albanija i Albanci u političkim planovima kralja Nikole*, Kralj Nikola – ličnost djelo i vrijeme, t. I, Podgorica 1998 299–324]

Војводић, М., *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912–1913. године*, Историјски часопис 26 (1989) 149–162. [Vojvodić, M., *Razgraničenje Srbije i Crne Gore s Albanijom 1912–1913. godine*, Istorijски часопис 26 (1989) 149–162]

Галкин, И. С., *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905–1912 гг.*, Москва 1960. [Galkin, I. S., *Diplomatija evropejskih držav v svjazi s osvobodite'lnym dviženiem narodov evropejskoј turcii v 1905–1912. gg.*, Moskva 1960]

Драгићевић, Р., *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, Записи 25, 1–2 (1941) 42–56, 113–121. [Dragičević, R., *Izvjestaji o malisorskim bunama 1911. godine*, Zapisi 25, 1–2 (1941) 42–56, 113–121]

Драгићевић, Р., *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, Записи 24 (1940) 144–159, 202–222, 274–289. [Dragičević, R., *Malisorske bune 1910 i 1911 godine*, Zapisi 24 (1940) 144–159, 202–222, 274–289]

Драшкић, С., *Европа и албанско питање (1830–1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд 2000. [Draškić, S., *Evropa i albansko pitanje (1830–1921) : prilozi proučavanju istorije Albanije od početka nacionalnog preporoda (1830) do Konferencije ambasadora u Parizu (1921)*, Beograd 2000]

Живојиновић, Д. Р., *Устанак Малисора 1911. године и америчка помоћ Црној Гори*, Историјски записи 24 (1967) [Živojinović, D. R., *Ustanak Malisora 1911. godine i američka pomoć Crnoj Gori*, Istorijски записи 24 (1967)]

Јовићевић, А., *Малесија*, Београд 1923. [Jovićević, A., *Malesija*, Beograd 1923]

Микић, Ђ., *Аустро-Угарска и Младотурци 1908–1912.*, Бањалука 1983. [Mikić, Đ., *Austro-Ugarska i Mladoturci 1908–1912.*, Banjaluka 1983]

Ракочевић Н., *Црногорско-албански односи 1878–1914. године*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, 123–197. [Rakočević N., *Crnogorsko-albanski odnosi 1878–1914. godine*, Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka, Beograd 1990, 123–197]

Распоповић, Р., *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица–Београд 1996. [Rasporović, R., *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Podgorica–Beograd 1996]

Рашовић, М. Б., *Плење Кучи*, Београд 1963. [Rašović, M. B., *Pleme Kući*, Beograd 1963]

Сенкевич, И. Г., *Освободително покретање албанског народа у 1905–1912 г.*, Москва 1959. [Senkevič, I. G., *Osvoboditel'noe dviženie albanskogo naroda v 1905–1912. gg.*, Moskva 1959]

Сенкевич, И. Г., *Национално-освободителна борба албанског народа у 1911–1912 година*, Новая и новейшая история 5 (1957) 43–67. [Senkevič, I. G., *Nacional'no-osvoboditel'naja bor'ba albanskogo naroda v 1911–1912 godah*, Novaja i novejšaja istorija 5 (1957) 43–67]

Томановић, Л., *Поводом мемоара барона Гисла*, Записи 2 (1928) 346–360. [Tomanović, L., *Povodot memoara barona Gisla*, Zapisi 2 (1928) 346–360]

Тредвеј, Д. Д., *Црногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908–1914*, Русија и Балкан током последња три столећа, Подгорица–Москва 2012, 203–216. [Tredvej Dž. D., *Šernogorija, Avstro-Vengrija i Rossija pered Pervoj mirovnoj vojnoj, 1908–1914*, Rusija i Balkan tokom posljednja tri stoleća, Podgorica–Moskva 2012, 203–216]

Ћетковић, Ј., *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник 1940. [Četković, J., *Ujedinitelji Crne Gore i Srbije*, Dubrovnik, 1940]

Храбак, В., *Арбанашки устанци 1912. године*, Врањски гласник 11 (1975) 173–375. [Hrabak, V., *Arbanaški ustanci 1912. godine*, Vranjski glasnik 11 (1975) 173–375.]

Darko L. Bakić

**DANGER OF THE OUTBREAK
OF THE MONTENEGRIN-OTTOMAN WAR IN 1911**

Summary

The Montenegrin ruler aimed to use the Malissori crisis, caused by the Malissori uprising against the young Turkish government in the spring of 1911, in order to achieve his main foreign policy goal – to incorporate northern Albania into the Montenegrin state. Therefore, he wholeheartedly helped the Malissori insurgents, but also provided refuge to the Malissori who, pressured by the Turkish army, withdrew to Montenegro.

After the Turks suppressed the uprising by force of arms, it became quite clear that King Nikola's goals would not be achieved. At the same time, the accumulation of a large number of Turkish soldiers along the Montenegrin-Ottoman border caused Cetinje to fear that the army, which seemed to be present in much larger numbers than the situation with the Malissori rebels required, could be used against Montenegro. That is why King Nikola took appropriate measures so that the Montenegrin army could be ready for further development of the situation.

Unlike Cetinje, whose stance was that the Ottomans had hidden intentions, i.e. that they wanted to attack Montenegro, the Russian military agent at the Montenegrin court was of the opinion that it was Montenegro that was looking for a reason for conflicts, in order to save the reputation among the Malissori, whom it carelessly pushed into an unequal war with the Turkish army.

In any case, Russia demanded from Montenegro to avoid any possibility of an incident that would lead the two sides to war. In addition, Cetinje was asked to act towards ending the crisis and creating conditions for the Albanian refugees to return to their homes. Montenegro thus took appropriate measures, which decisively influenced the Malissori to accept the return to their homeland. In other words, on August 3, 1911, the representatives of the Ottoman government and the Malissori leaders signed an agreement, which ended the crisis caused by the Malissori uprising.

Чланак примљен: 01. 06. 2020.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 20. 07. 2020.